

Голові разової спеціалізованої ради ДФ 41.085.013, д. арх., проф., професору кафедри дизайну архітектурного середовища Одеської державної академії будівництва та архітектури Василенко Олександрю Борисовичу

ВІДГУК

офіційного опонента доктора архітектури, професора, професора кафедри Основ архітектури і архітектурного проектування Київського національного університету будівництва і архітектури ШЕВЦОВОЇ Галини Вікторівни на дисертаційну роботу ДУНАЄВСЬКОГО Євгена Юрійовича на тему: “ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ І КОМПЛЕКСІВ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ”, представлену на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 Архітектура та містобудування, галузь знань 19 Архітектура та будівництво

Склад і структура дисертаційної роботи. Подана до розгляду дисертація складається з анотації, списку публікацій, термінологічного словника, вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, переліку використаних джерел та додатків. Результати дослідження викладені на 353 сторінках, включаючи основну частину дисертації з 188 сторінок, 53 сторінки ілюстрацій, 24 сторінки (255 найменувань) списку використаних джерел, а також 9 додатків на 45 сторінках. Структуру роботи сформовано послідовно, висновки до розділів в цілому адекватно відображають загальний зміст роботи.

Актуальність теми. Тема сучасного храмобудівництва на території України є надзвичайно актуальною і може розглядатися як віддзеркалення історико-політичних процесів становлення Незалежної України та поступових змін у світогляді населення та прогресу самоідентифікації нації. Гаряча фаза збройної агресії Росії проти України ще більш загострила цю ситуацію та викрила надзвичайно багато проблем системного характеру, в тому числі й пов'язаних з прямим патологічним впливом московії на церковні утворення в Україні, а через них, на умови та почуття певної кількості українських парафіян. За цих умов, першочерговим стає утвердження централізованих загальнодержавних орієнтирів для переформатування церковного життя. Синхронно з політичними та соціологічними чинниками, у цьому процесі надважливу, першочергову роль грає також і архітектура храму, що має уособлювати собою як національні орієнтири, так і загальноєвропейський (загальносвітовий) контекст ментальності Українців (включаючи і новаторські тенденції), але ні в якому разі

ВХІДНИЙ № 782-2023
"17" 11 2023р.

не тиражувати і не транслювати наративи російської імперськості, що на жаль, спостерігаємо в багатьох прикладах збудованих за часи Незалежності православних храмів України.

Аналіз основного змісту роботи, її наукової новизни, ступеня обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій.

Результати роботи в цілому дозволяють систематизувати та класифікувати досвід сучасного українського православного храмобудівництва та створити певні орієнтири для його подальшого розвитку.

Основні наукові положення полягають у введенні в науковий обіг, систематизації та класифікації великої кількості важкодоступних матеріалів, пов'язаних з сучасним православним храмобудівництвом, зокрема значного масиву зібраної інформації стосовно визначних прикладів новозбудованих храмів України та їх творців, включно з введенням в наукову практику унікальної для галузі архітектури та надзвичайно результативної й прогресивної методики дослідження на основі інтерв'ю та анкетування респондентів.

В якості наукової новизни слід в першу чергу відмітити сформовані автором роботи принципи та прийоми організації архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури сучасних православних храмів та комплексів в Україні; розроблену автором теоретичну модель православного храму та храмового комплексу; запропоновані автором перспективні напрямки, основні вимоги та рекомендації щодо проектування сучасного українського храму. Обґрунтованість основних наукових положень, висновків та результатів базується на представлених в роботі фактологічних, статистичних, аналітичних та експериментальних (практичне проектування) матеріалах.

Практична цінність. Результати роботи є надзвичайно значущими в першу чергу в практичному плані, вони можуть і мають бути використані у практичному проектуванні, а також для створення нових будівельних норм (ДБН) та проектних рекомендацій. Результати роботи також мають виключне значення для поліпшення процесу підготовки вітчизняних фахівців, оскільки за умови внесення в навчальні плани старших курсів архітектурних факультетів, напряду сформуують у студентів – майбутніх проектувальників храмів, системні базові знання та відповідні національні орієнтири щодо будування православних храмів в Україні. За нашою особистою думкою, саме останній пункт є надзвичайно важливим, оскільки невідповідність національним орієнтирам у сучасному храмобудівництві України в більшості випадків має за

причину саме пробіли у побудові освітнього процесу, що спричиняє відсутність у проєктувальників специфічної бази знань з цього питання. Позитивною ознакою є те, що результати роботи вже отримали впровадження в навчальний процес кафедри Архітектури будівель та споруд Архітектурно-художнього інституту ОДАБА.

Нижче представлені на наш погляд найбільш значущі та чітко окреслені в роботі тематики та здобутки дослідження:

Перший розділ роботи «Передумови та стан дослідження розвитку православного храмобудування» присвячено опису та узагальненню науково-дослідницьких праць з тематики роботи. На цій основі підсумовані історичні особливості та сучасний стан розвитку православного храмобудівництва України. Окремо проаналізовано досвід православного храмобудування західної української діаспори (США, Канада та Австралія), що є особливо цінним і цікавим матеріалом роботи. Виділені і класифіковані практикуючі архітектори, які є лідерами за кількістю зведених і запроектованих в Україні сучасних православних храмів та комплексів. Розроблена періодизація процесу розвитку сучасного православного храмобудівництва в Україні.

У другому розділі «Методичні засади дослідження архітектурної організації православних храмів та комплексів» описана прогресивна методика дослідження, що в тому числі включає в себе ряд оригінальних емпіричних методів, зокрема інтерв'ю та анкетування проєктантів сучасних православних храмів України. Виявлені основні чинники, що впливають на архітектурне формування православних храмів та комплексів в Україні. Запропонована оновлена (удосконалена) класифікація сакральних споруд за основними ознаками, з урахуванням сучасних тенденцій. Встановлено специфіку впливу конструктивних особливостей на зовнішній вигляд будівлі для забезпечення широкого спектру архітектурно-просторових рішень. Проаналізовано функціональний склад території православних комплексів та виявлені стабільно необхідні функціональні групи храмового комплексу, сформовано авторський перелік бажаних додаткових функцій.

У третьому розділі «Особливості формування сучасної православної архітектури України» сформульовано принципи та прийоми архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової структури сучасних православних храмів України. Розроблено теоретичну модель українського сучасного храмового комплексу та виявлені перспективні напрямки подальшого розвитку сучасних сакральних будівель України. Серед сучасного доробку реалізованих та

концептуальних проєктів сакральних будівель України обрано найбільш перспективні напрямки. Надано практичні рекомендації та вимоги щодо проєктування функціональному складу території, генерального плану, планувальної та об'ємно-просторової схеми православних храмів і храмових комплексів України. Серед вимог до проєктування сучасних православних храмів в Україні виділено принцип незмінного (ряд базових особливостей, які є обов'язковими складовими православних будівель) та принцип змінного (ряд особливостей, що впливають з індивідуально-творчого підходу проєктувальників). Розроблені рекомендації використання прийому архітектурно-просторової та архітектурно-художньої виразності на основі символічного трактування сакрального об'єкту. Подані рекомендаційні засоби впровадження в структуру сучасного храмового комплексу екологічно-активних та енергозберігаючих технологій.

Достовірність і наукова новизна основних наукових положень не викликає сумніву, що обумовлено широким колом і великою кількістю залучених матеріалів і прогресивною методикою дослідження, надзвичайно якісним аналітично-ілюстративним матеріалом роботи, а також належним впровадженням результатів.

Повнота викладу матеріалів дисертації в опублікованих працях та авторефераті. Основні результати дисертації опубліковані в 6 статтях у наукових фахових виданнях України, з них 1 – в іноземній науковій збірці, яка проіндексована у базах даних Scopus, результати також викладено в 7 тезах до наукових конференцій. Загалом тематика та обсяг публікацій висвітлює результати дослідження в належній мірі.

Ідентичність змісту анотацій та основних положень дисертації. Зміст анотацій українською і англійською мовами є ідентичним до основних наукових положень дисертації та містить необхідну інформацію щодо сутності авторських досліджень та результатів роботи.

Зауваження та дискусійні питання:

1. Структура роботи відмічається певною перевантаженістю додатковими та дотичними тематиками і містить надто багато різнопланових матеріалів, що утруднює концентрацію на основних напрямках та здобутках роботи.
2. На наш погляд, наскрізною темою подібної роботи в першу чергу мало б стати питання пошуків національної ідентичності форми сучасного

українського храму, яке було розглянуто автором лише спорадично. Зокрема, використовуючи такий багатий на результати і непростий для обробки матеріал, як інтерв'ю та анкетування сучасних архітекторів храмобудування, варто було б більш докладно продумати склад анкетних питань. А саме, одним з основних прямих запитань анкети мала б стати проблематика збереження національної ідентичності форми сучасного українського храму в особистому розумінні проєктантів. Аналізуючи вміщені в додатку анкети проєктантів не важко побачити, що певна кількість їх робіт на пряму копіює російські архітектурні форми. Причини появи подібних будівель (відповідь на смаки замовників, нестача знань про типові ознаки українських храмів, свідоме звернення до подібних форм і т.п.) можна було б з легкістю виявити та проаналізувати за допомогою правильно сформульованих питань анкети.

3. Зафіксовано серйозні проблеми у апараті посилань на наукові ідеї, які стосуються історії та теорії розвитку храмобудування України, зокрема, при оцінці основних національних характеристик (архетипів) композиції українського храму (сс. 156-157) автор посилається лише на 2 джерела, одним з яких є «Словник української мови» (???), а іншим – публікація Р. Гнідець присвячена загальним питанням символіки храмів, в матеріалі якої практично відсутні будь які згадки про основи композиційної моделі, або ж національного архетипу української церкви. Між тим, теоретична основа згаданих автором і надзвичайно важливих для подальшого розвитку його роботи визначень сформувалася ще з початку 20 ст., і надалі та аж до сьогодні плідно розвивалася і доповнювалася кількома поколіннями дослідників, серед яких найбільш активний внесок було сформовано такими вченими як Г. Павлуцький, П. Юрченко, Д. Вухтон, Г. Логвин, В. Чепелик, В. Вечерський, Н. Логвин, М. Бевз, Г. Шевцова, О. Горбик та ін.
4. Одночасно, адаптована автором з праць попередників ідея архетипу української церкви є неповною, а стосується лише однієї з її базових форм, а саме – центрично-підпорядкованого типу. Між тим, починаючи ще з Г. Павлуцького, практично всі дослідники вказують на неоднорідність архетипу української церкви, оскільки всі типові українські церкви як правило є центричними, але далеко не всі центрично-підпорядкованими. Щонайменше з 15 ст. композиція

- української церкви має також і інший, навіть більш популярний, комбінаторний (або ж незалежно-комбінований) тип, що яскраво помітно в більшості зразків українського бароко. Його суть проявляється не стільки в багатoverхості, скільки в особливостях комбінаторики планування, вочевидь, спорідненого із зрубними клітями традиційних дерев'яних церков України. Над кожним компартментом центричного плану при цьому виводяться роздільні і практично рівної висоти верхи, пов'язані між собою лише на пригрунтовому рівні. В ментальному сенсі це надзвичайно точно збігається з особливостями української нації, де "кожен сам собі гетьман", на відміну від візантійсько-києворуського державного кореня центрично підпорядкованого типу, якій надалі вбирає в себе також уособлення російської імперськості, демонструючи лише одну центральну вертикаль тяжіння елементів композиції. Упущення автором на етапі базового огляду джерел факту існування незалежно-комбінаторного національного архетипу української церкви позбавило роботу багатьох цікавих можливостей оцінки сучасного храмобудування і вплинуло на об'єктивність результатів. Те саме можна сказати щодо транслювання на с. 158 ідеї формування композиції національної української церкви з хати (у тексті посилання відсутнє), яка була розроблена на початку 20 ст. прогресивним дослідником свого часу М. Драганом, але давно вже вважається застарілою, оскільки виявлено, що генетика української церкви має набагато більш складні та різнопланові витoki, а шлях її формування з хати може розглядатися лише в якості компліментарного, не основного.
5. Практично за кадром роботи лишилася аналітика залежності у виборі базової композиційної та стилістичної моделі проєктованого храму відносно приналежності замовників до київського чи московського патріархату. Розуміємо, що питання це надзвичайно болюче зараз, але на нашу думку, цей вектор впливу є одним з найбільш значущих для української національної ідеї чинників вибору історичного прототипу формотворення храму в його інтерпретації як «родинного» або «чужинного», тож оминати цей аспект в подібному дослідженні неможливо.
 6. В роботі існують певні підрозділи, які складаються лише з однієї таблиці, доповненої кількома рядками тексту, що абсолютно не

розкриває заявленого в назві підрозділу сенсу, як наприклад підрозділ 1.4.1. «Архітектура православних храмів та комплексів Балканських країн та близького зарубіжжя» з цієї причини можна констатувати повністю відсутнім.

7. Не зовсім зрозумілою є спроба автора ввести термін «храм-агітація» (термін вперше з'являється в роботі на с. 158). Автор не пояснює причин та критеріїв, за яким відносить певні сучасні храми до цієї категорії, не наводить конкретних прикладів, не характеризує це явище як позитивне, негативне або ж нейтральне, тощо.
8. У пункті 2 загальних висновків наводиться загальноприйнята періодизація історичного розвитку архітектури України, що позиціонується як один із самостійних здобутків автора роботи. Одночасно, такий важливий самостійний здобуток автора як періодизація процесів храмобудівництва часів Незалежної України у загальних висновках відсутня. Ймовірно, підміна авторської сучасної періодизації на загальновідому історичну у тексті висновків є технічною помилкою.
9. Основні висновки роботи здебільшого повторюють висновки по розділам. Натомість, тут хотілося побачити дещо інші акценти, зокрема оцінку ефективності вирішення поставлених в роботі питань, глобальне узагальнення здобутків роботи, опис перспектив подальших досліджень та практичного використання здобутків. За кадром загальних висновків лишилися наступні питання, що напряму впливають з отриманих результатів роботи:
 - Яким чином можна охарактеризувати загальний характер розвитку храмобудування часів Незалежної України?
 - Чи був цей розвиток однорідним, мав злети, падіння, повороти магістрального напрямку, зміну смаків, вподобань, свідомості проєктантів?
 - Чим відрізняється досвід сучасного проєктування православних храмів в Україні від досвіду храмобудування західної української діаспори, та як його можна використати у нас?
 - Якими на думку автора є перспективи та мають бути орієнтири розвитку храмобудівництва України враховуючи сучасну ситуацію з російською агресією?

Незважаючи на висловлені вище доволі серйозні зауваження, слід зазначити, що маємо справу з роботою надзвичайно цікавою. Автор піднімає і структурує в роботі абсолютно новий і доволі труднодоступний пласт інформації, використовує прогресивні і оригінальні методики дослідження на основі яких отримує самостійні й нетривіальні результати, що є гостро актуальними, мають безперечну наукову новизну та надзвичайне практичне значення. Робота демонструє широкий, в тому й міжгалузевий, авторський підхід, і можливо саме тому має багато дискусійних моментів. Все вищесказане однозначно приводить до загальної позитивної оцінки роботи та засвідчує відповідність підготовки її автора ступеню доктора філософії.

Висновок. Зміст і результати дисертаційної роботи Дунаєвського Євгена Юрійовича на тему: „ЕВОЛЮЦІЯ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ І КОМПЛЕКСІВ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ”, відповідають поставленій меті, є актуальними та мають наукове і практичне значення. Робота є завершеною працею, в якій отримані нові науково-обґрунтовані результати. За актуальністю обраної теми, рівнем наукового та практичного значення, робота відповідає вимогам наказу МОН України №40 від 12.01.2017 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Дунаєвський Є.Ю. заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 – Архітектура та містобудування, галузь знань 19 – Архітектура та будівництво.

Офіційний опонент,
професор кафедри Основ архітектури і
архітектурного проектування
Київського національного університету
Будівництва і архітектури,
доктор архітектури, професор

Г.В. Шевцова

Підпис доктора архітектури,
професора Шевцової Г.В.
ЗАСВІДЧУЮ

Олександр Кобальчук
Коректор з наукової роботи
та інноваційного розвитку